

УДК 821.161.2.091

З.Є. ШУМЕЙКО,
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов та ділової української мови
Академії державної пенітенціарної служби (Чернівці)*

ЕСТЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ РОМАНТИЗМУ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ МАТВІЯ НОМИСА

Автор статті робить спробу проаналізувати літературну спадщину українського етнографа, фольклориста, мовознавця, прозаїка, громадського діяча Матвія Номиса в контексті розвитку вітчизняного літературного процесу. Зазначається, що пік творчої активності письменника припадає на петербурзький період його життя, коли були написані такі твори Матвія Номиса: «Уривки з автобіографії Василя Петровича Білокопитенка», оповідання «Дід Мина і баба Миниха» і «Тітка Настя», етнографічно-художній нарис «Різдвяні святки», замітка «Як збідніли Оболонські». На основі аналізу художньо-ідейних особливостей зазначених літературних текстів робиться висновок щодо приналежності Матвія Номиса до когорти письменників-романтиків.

Ключові слова: романтизм, літературний твір, журнал «Основа», оповідання, письменник, нарис, замітка.

На сучасному етапі розвитку вітчизняного літературознавства постає необхідність заповнення «білих плям» в українському літературному процесі попередніх епох, дослідження тих художньо-естетичних феноменів, які за часів радянської влади висвітлювалися тенденційно або недостатньо повно. До таких явищ, на нашу думку, належить творча спадщина видатного українського письменника, етнографа, фольклориста, мовознавця, громадського діяча Матвія Номиса (1823–1901).

До сьогодні в центрі уваги дослідників в основному перебувала етнографічна й фольклористична спадщина Матвія Номиса, який став упорядником збірки паремійного матеріалу «Українські прислів'я, приказки і таке інше». Її вивчали сучасники діяча – М. Возняк, М. Грушевський, С. Єфремов, В. Науменко, М. Сумцов, І. Франко – наприкінці XIX – на початку XX ст. Окремі аспекти наукової і громадської діяльності зазначеної персоналії в другій половині XX ст. аналізували Б. Ванцак, П. Одарченко, М. Пазяк, Б. Струмінський, Ю. Шевельов. Радянські фольклористи й літературознавці І. Денисюк, І. Михайлин, Р. Міщук побіжно зверталися до аналізу літературних текстів Матвія Номиса, обмежуючись критичними коментарями. Отже, на сьогодні очевидно стає недостатня вивченість художніх творів митця, потреба їх аналізу з позицій сучасного літературознавства. Метою цієї статті є дослідження художньої спадщини Матвія Номиса в контексті розвитку вітчизняного літературного процесу другої половини XIX ст.

На 30-ті – початок 40-х років XIX ст. припадає розквіт романтизму в українській літературі. Цей період характеризувався синтезом і боротьбою різних ідейно-художніх напрямів, течій, стилів, жанрів: продовжує існувати бурлеск, розвивається романтизм у формі різних течій і шкіл, побутування реалізму ускладнюється відродженням окремих традицій сентименталізму, урешті-решт, утверджується критичний реалізм. Проте порівняльний аналіз дає підстави для висновку, що з усіх цих мистецьких напрямів романтизм проявився найбільш виразно, оскільки мав художньо-ідейну програму, характеризувався боротьбою різних ідейних течій.

Варто зазначити, що розвиток українського романтизму відбувався в досить складних політичних умовах: відсутність власної державності, слабкість зв'язків поміж окреми-

ми центрами українського життя, а водночас зростання рівня національної свідомості, боротьба за розвиток власної культури. Д. Чижевський, досліджуючи особливості романтизму, зазначає, що він, як ні один інший літературний напрям, сприяв «пробудженню» молодих або відірваних від новішої європейської культури народів. Зокрема визначну роль відіграла романтика в пробудженні або відродженні слов'янських народів [1].

Узагальнюючи наявні дослідження, О. Бандура визначила такі художні особливості романтизму: розуміння ества нації як цілісного організму («особи вищого ступеня»), життя якого випливає з одного джерела – людського серця, вираження прагнень до національного відродження («воскресіння нації»); відстоювання права українців на свою літературну мову й культуру, на саме існування рідної нації серед інших націй світу, – як рівної серед рівних; викриття й осуд пороків соціально-несправедливого устрою, протест проти гноблення людини людиною, відстоювання права кожного громадянина суспільства на особисту свободу, вільний розвиток – фізичний і духовний; зображення виняткових героїв у незвичайних обставинах, їхня нетиповість; розробка тем переважно з вітчизняної історії, відтворення національно-визвольних рухів; інтенсивне використання фольклорних тем, сюжетів, образів, жанрів, художньо-технічних прийомів, заперечення бурлеско-трагедійного стилю; фантастика (фантастичні події, незвичайні ситуації, казкові герої, надприродні обставини); урочистість та елегійність викладу художнього матеріалу; підвищена емоційність і напруженість подій, ситуацій, обставин, характерів; заперечення будь-яких правил і канонів, вільна побудова творів; мова народна, близька до уснопоетичної, очищена від бурлескних слів та виразів; екзотичні пейзажі (дикі гори, глибокі ущелини, непрохідні ліси, безкраї пустелі чи моря) в час бушування стихій або надприродного спокою [2, с. 15].

Однією з найвиразніших ознак українського романтизму, як зазначають дослідники, було його існування у формі окремих гуртків, а подекуди діяльності окремих осіб [1]. Зокрема останнім яскравим феноменом розвитку вітчизняного романтизму була діяльність згуртованих навколо журналу «Основа» (1861–1862) в Петербурзі письменників і громадських діячів, як-от: В. Білозерського, Матвія Номиса, М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка, О. Стороженка – їх об'єднала ідея популяризації української культури, розвитку науки й освіти. Неабияку роль у цій справі відігравав Матвій Номис, якого О. Кістяківський, назвав одним з українських гетьманів ХІХ ст. Зазначимо, що петербурзький період життя митця характеризувався активною різнобічною діяльністю: він спільно з В. Білозерським фактично очолював роботу друкарні П. Куліша; брав участь в організації першого українського журналу «Основа», здійснював редакторську роботу, підтримував зв'язки з дописувачами; долучився до дискусії щодо становлення та розвитку функціональних стилів української мови; займався відкриттям магазину української моди, створенням «Тарасової книгарні». Окрім того, саме в цей час Матвій Номис пише усі свої художні твори. Перші його оповідання з'явилися наприкінці 1858 р., коли він змушений був тимчасово залишити державну службу в Петербурзі (з 30 жовтня 1858 р. по 31 січня 1859 р.) у зв'язку з хворобою очей: «Читати і писати неможна, нудно, згадуєш Малоросію, давні роки, розповіді різні... Лежиш, як пеньок, якісь кола скачуть перед очима – туга! Я і надумав олівцем записувати потроху різне, що згадувалось... На Паску, перед поїздкою в Малоросію, дещо переклав на російську мову (писав Матвій Номис українською мовою – З. Ш.) і надіслав у Руську Бесіду» [3, с. 5]. **Свої твори він підписував псевдонімом Номис, утвореним від справжнього прізвища Симонов, яке було зросійщеним, а тому не подобалось автору.**

У цей час з'явилися такі твори митця, як «Уривки з автобіографії Василя Петровича Білокопитенка», оповідання «Дід Мина і баба Миниха» і «Тітка Настя», кілька етнографічних розвідок. Оповідання Матвія Номиса друкувалися на сторінках періодичних видань, а 1900 р. вийшло друком окреме видання творів, яке починалося заміткою «З дитячих і юнацьких спогадів автора» [3]. **Ці літературні тексти користувалися попитом серед простого народу, про що свідчать спогади сучасників і замітки в періодичних виданнях. Проте до сьогодні вони не стали предметом літературознавчого аналізу. Радянські дослідники вважали Матвія Номиса представником етнографічно-побутової школи, до якої належали письменники (Семен Нос, Ганна Барвінок, Марко Вовчок), що «слідували висунутим П. Кулішем естетично-методологічним принципам так званої етнографічної достовірності й виступали переважно в «Основах» та газеті «Чернігівський листок» [4, с. 188–189].**

Літературознавець І. Михайлин зазначав, що оповідання прозаїка створені «у фольклорному дусі з настановою на зображення гармонійності українського світу, точного відтворення етнографічних деталей, розвитком моралізаторської ідеї» [5, с. 236]. Р. Міщук вважав їх оповіданнями-стилізаціями з морально-дидактичною настановою, у яких йде мова про дріб'язкові факти буденного життя селян, коло інтересів яких замкнулося на домашньому господарстві й церкві. Праведне життя цих героїв Матвія Номиса не викликає жодних сумнівів; детальні описи одягу, сентиментальні характеристики стверджують «старосвітськість» зарізького суспільства [6, с. 102].

Характерною особливістю художніх творів Матвія Номиса, яку радянські літературознавці вважали недоліком, є відсутність глибоких внутрішніх психологічних конфліктів у головних героїв. З цього приводу І. Денисюк писав, що це «етнографічно-побутові оповідання без екскурсів у психологію героїв» [7]. Він зазначив, що оповідання «Дід Мина і баба Мина» [8] «має 58 сторінок і становить собою майже суцільні надзвичайно розтягнені описи подробиць побуту та звичаїв діда та баби, котрі живуть у наймах цілою родиною (так звана інституція «сусідів»). Соціальний момент поринає у цілому морі цих описів. Твір стає анемічним, етнографічна захарашеність не дає змоги розвивати події, немає тут струнного сюжету. Друга оповідка того самого автора «Тітка Настя» [9] хоч і не така розтягнена, як перша, проте не розкриває образу головного персонажа. Постає тітка Настя є неначе додатком до описів її хати – своєрідного музею старовини» [7, с. 56–57]. На нашу думку, такі характеристики літературознавців не відображають повною мірою ідейний зміст оповідань письменника. Як відомо, романтики прагнули дистанціюватися від сучасного їм економічного і соціального порядку, вважаючи його негідним людської особистості. Матвій Номис, працюючи в руслі романтизму, ставив за мету відтворення гармонійного, праведного, одухотвореного життя попередніх поколінь своїх земляків, які жили відповідно до християнських і традиційних народних ідеалів. Подібна безконфліктність, описовість, фольклорно-етнографічний характер притаманні і твору «Уривки з автобіографії Василя Петровича Білокопитенка» [3], який, окрім цього, має автобіографічну основу й дає уявлення про формування світогляду митця, його громадянської і наукової позиції, педагогічних поглядів. У цьому творі письменник детально описує сімейні традиції, спосіб життя, характер спілкування в родині своїх батьків у широкому суспільному контексті. Водночас він пропонує авторські коментарі описаних подій відповідно до традиційних морально-етичних поглядів українців. У другій частині твору Матвій Номис описує процес вступу до повітового училища й початковий період навчання, особливості адаптації хлопця до міського життя й навчання. Ідеї, висловлені автором у цьому творі, виявляються суголосними «хутірській філософії» П. Куліша про місто як вороже середовище для українця, оскільки відірваність від природного оточення, традиційного побуту й життєвого укладу негативно позначаються на характері і світогляді людини.

Окрім того, Матвій Номис є автором етнографічно-художнього нарису «Різдвяні святки» [10], який Р. Міщук назвав однією з перших документальних спроб представити читачам українське село та звичаї його жителів [6, с. 116]. Цей твір складається з трьох частин («Готування до Різдвяних Святків», «Багата Кутя» і «Святий Вечір»), він написаний у формі листів до невідомого читача й охоплює весь цикл різдвяних свят на Полтавщині: то створений дитячою уявою, то описаний з точки зору дбайливого ошадливого господаря, що уміє рахувати кожну копійчину. Ці твори наповнені любов'ю до своїх земляків, нащадків українських вільних козаків (у тексті автор сховав своє рідне село під назвою Ріжків, а його мешканців під іменем ріжківців), проте паралелі є досить виразними. Відповідно до ідейних принципів романтизму Матвій Номис стверджує, що зарізькі господарі зберегли й предківські звичаї, й відчуття власної незалежності і дух вільної людини.

Цікавими є спостереження письменника за характером односельчан. Серед характерних моральних рис односельчан Матвій Номис назвав працелюбність, доброту, повагу до старших («старше покоління у нас користується такою повагою, що навіть панська дитина не рідко дозволить собі без поваги поводитись із старшими віком. І не лише зі сторонніми людьми, а навіть з кріпаками свого батька» [10]), охайність і побожність.

Серед найкращих моральних рис українського народу, які варто виховувати у молодого покоління на основі давніх традицій, він називає дівочу цнотливість, подружню вірність,

чесність у веденні домашніх справ – вони були невід’ємною складовою національного характеру українців і були доведені ними до найвищого рівня [10]. Охайність і ощадливість виявляється в українців насамперед у ставленні до свого зовнішнього вигляду, перш за все, до одягу [10]. **Наділяючи героїв свого твору найкращими морально-етичними рисами, Матвій Номис подекуди їх ідеалізує, звертаючи особливу увагу на делікатність, толерантність, терпимість. Його ідеї цілком уписуються в загальну концепцію романтизму, яку Д. Чижевський схарактеризував так: «Інтерес до народної поезії, до народного побуту та висока їх оцінка, інтерес до минулого та знову висока оцінка занедбаних, недооцінених сторінок минулого, інтерес до національно-своєрідного, любов до некультивованої природи – це ті моменти, які мусили звернути увагу представників східноєвропейських народів на їх старовину, на їхню народну поезію та народний побут, на їх власні країни» [1].**

Водночас письменник зображує не лише селянські й козацькі родини, але й особливості життя українських поміщиків: так, у замітці «Як збідніли Оболонські» він досліджує процес і причини розорення козацької старшини на прикладі родини Оболонських, які володіли землями в Полтавській губернії.

Цей твір був опублікований у журналі «Київська старовина» вже після смерті Матвія Номиса (у номері за липень – серпень 1901 р.) [11]. Письменник зазначає, що козацька старшина поступово почала переймати особливості життя російських поміщиків. Люструє свої твердження він історією марнотратства онука генерального обозного Семена Васильовича Кочубея полтавського поміщика Семена Михайловича Кочубея, який «промотав сім тисяч душ селян і помер у бідності». Автор формулює риторичне запитання, як можна було, займаючи вигідну посаду предводителя полтавського губернського дворянства, «промотати 7000 душ селян, що жили на землях благодатної Полтавщини» [11, с. 11]. Потім Матвій Номис звертається до історії ще однієї родини вихідців з козацької старшини, сім’ї Оболонських. Свого часу Дем’ян Оболонський був генеральним бунчужним і одним з найзаможніших людей південної Полтавщини. Його збагачення митець описував так: імператриця Єлизавета в 1744 р. на шляху до Києва зупинялася в Глухові, там побачила дружину Дем’яна Оболонського, знайшла в ній схожість зі своєю матір’ю і тому щедро обдарувала. Отримавши благодатні Полтавські землі, Оболонський заснував тут декілька поселень (чисельність кріпаків у них була близько п’яти з половиною тисяч). Проте син поміщика Дем’ян і його дружина Олександра були схильні до марнотратства, яке проявлялося «у частих відправленнях посильних за кордон: в Нідерланди, де зазвичай пралася їхня білизна, у Париж, звідки дружина виписувала собі модні костюми... Скакали посланці Оболонського і по Росії, наприклад, в Одесу – за винами й закусками» [11, с. 12]. **Матвій Номис навів також переказ, що дружина Оболонського одного разу в столиці купила перську шаль, яка коштувала 30 тис. карбованців, від купівлі якої відмовилася навіть імператриця. Такий стиль життя призвів до того, що Оболонські врешті-решт збанкрутіли, а їхні маєтки було розпродано. Усю історію зuboжіння родин козацької старшини Матвій Номис узагальнив українською приказкою – «Набралися діди біди, поки набули, а онуки – муки, поки збули».**

Отже, романтизм, що сформувався в українській літературі в 30–40-ті роки XIX ст., збігся в часі з пробудженням національної свідомості, набув широкого поширення серед українських митців і позначився на розвитку різних сфер вітчизняної культури. Одним із представників романтизму останнього етапу його розвитку був Матвій Номис, який у своїх художніх творах звертається до фольклору й побуту українського народу з метою дослідження особливостей народного духу, доведення унікальності, окремішності українців.

Список використаних джерел

1. Чижевський Д. *Історія української літератури (від початків до доби реалізму)* / Д. Чижевський. – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – 511 с.
2. Бандура О. *Літературний процес: структуровані категорії [навчально-довідниковий посібник]* / О. Бандура. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. – 40 с.
3. Симонов М.Т. (Номис). *Рассказы* / М.Т. Симонов. – К.: Издание «Кіевской старины», 1900. – 244 с. +3 +XV.
4. *Історія української літератури XIX ст.: Навчальний посібник для вузів: У 3 кн.* / За ред. М.Т. Яценка. – К.: Либідь, 1996. – Кн. 2: 40-ві–60-ті роки XIX ст. – 384 с.

5. Михайлин І.Л. Історія української журналістики: Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики / І.Л. Михайлин. – Вид. 3-тє, доповн. і поліпшене. – Х.: Прапор, 2003. – 320 с.
6. Міщук Р.С. Українська оповідна проза 50–60-х рр. XIX ст. / Р.С. Міщук. – К.: Наукова думка, 1978. – 256 с.
7. Денисюк І.О. Розвиток української малої прози XIX – початку XX ст. / І.О. Денисюк. – К.: Наукова думка, 1999. – 280 с.
8. Номис М. Дід Мина і баба Миниха / М. Номис // Хата (альманах). – Видання П. Куліша. – СПб.: б. в., 1860. – С. 173–215.
9. Номис М. Тітка Настя / М. Номис // Основа. – 1861. – Квітень. – С. 28–38.
10. Номис М. Різдвяні святки / М. Номис // Основа. – 1861. – Януарь. – С. 267–281; Май. – С. 49–72; Іюнь. – С. 21–38.
11. Номис М. Как обеднели Оболонские / М. Номис // Киевская старина. – 1901. – июль–август. – С. 11–12.

References

1. Chyzhevs`kyi, D. *Istoriya ukrayins`koyi literatury (vid pochatkiv do doby realizmu)* [History of Ukrainian literature (from the beginning to the era of realism)]. New-York, Ukayins`ka Vil`na Akademiya Nauk u SSHa Publ., 1956, 511 p.
2. Bandura, O. *Literaturnyy protses: strukturovani katehoriyi* [Literary process: structured category]. Kirovohrad, RVC KDPU im. V. Vinnichenka Publ., 2006, 38 p.
3. Symonov, M.T. *Rasskazy* [Stories]. Kyiv, Kievskaya staryna Publ., 1900, 244 p.
4. Yatsenko, M.T. (ed.) *Istoriya ukrayins`koyi literatury XIX st.: U 3 kn.* [History of Ukrainian literature of the XX century: In 3 books]. Kyiv, Lybid` Publ., 1996, book 2, 384 p.
5. Mykhaylyn, I.L. *Istoriya ukrayins`koyi zhurnalistyky: Period stanovlennya: vid zhurnalistyky v Ukayini do ukrayins`koyi zhurnalistyky* [History of Ukrainian journalism: The period of development: From journalism in Ukraine to Ukrainian journalism]. Kharkiv, Prapor Publ., 2003, 320 p.
6. Mishchuk, R.S. *Ukayins`ka opovidna proza 50–60-kh rr. XIX st.* [Ukrainian narrative prose in 50th – 60th years of the XIX century]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 1978, 256 p.
7. Denysyuk, I.O. *Rozvytok ukrayins`koyi maloyi prozy XIX – pochatku XX st.* [The development of Ukrainian small prose 19th – early 20th century]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 1999, 280 p.
8. Nomys, M. *Did Myna i baba Mynykha* [Grandfather Mina and grandmother Mynikha]. Khata (al`manakh), 1860, pp. 173-215.
9. Nomys, M. *Titka Nastya* [Aunt Nastya]. Osnova, 1861, Aprile, pp. 28-38.
10. Nomys, M. *Rizdvyani svyatky* [Christmas Yule]. Osnova, 1861, January, pp. 267-281; May, pp. 49-72; June, pp. 21-38.
11. Nomys, M. *Kak obednely Obolonskye* [How Obolonskiye impoverished]. Kyevskaya staryna, 1901, July-August, pp. 11-12.

Автор статті робить спробу проаналізувати літературне насліддя українського етнографів, фольклористів, мовознавців, прозаїків, громадського діяча Матвея Номиса в контексті розвитку українського літературного процесу. Зазначається, що пік творчої активності письменника припадає на петербургський період його життя, коли були написані такі твори Матвея Номиса: «Отрывки из автобиографии Василия Петровича Белокопытенка», розповідь «Дід Мина і баба Миниха» і «Тітка Настя», етнографічно-художественний опис «Різдвяні святки», записка «Як обеднели Оболонские». На основі аналізу художественно-ідейних особливостей вказаних літературних текстів робиться висновок про те, що Матвей Номис є письменником-романтиком.

Ключові слова: романтизм, літературне творіння, журнал «Основа», розповідь, письменник, опис, записка.

The author of this article tries to analyze Matviy Nomys' literary heritage in the context of the national literary process in XX century. Matviy Nomys is a Ukrainian writer, ethnographer, folklorist, linguist, teacher, and public figure. She notes that the peak of creative activity of this writer falls on the St. Petersburg period of his life when he wrote such works: «Excerpts from the autobiography of Vasil Petrovich Bilokopytenko», story «Grandfather Mina and grandmother Mynikha» and «Aunt Nastya», ethnographic and artistic essay «Christmas Yule», note «How Obolonskiye impoverished». Based on the analysis of artistic and ideological characteristics of these literary texts Shumeyko Z. finds that Matviy Nomys is a romantic writer.

Key words: the Romanticism, a literary work, the magazine «Osnova», a story, a writer, an essay, an article.

Одержано 5.02.2016.